

A ROMLIK, RONT, RONGÁL ÉS ROMBOL SZÓCSALÁD ÁLTAGJA(I)

MOKÁNY SÁNDOR

BÁRCZI GÉZA véleménye szerint a *romlik* ige ismeretlen eredetű; finnugor származtatását nem lehet elfogadni (SzófSz.). — A *ront* < R. *ront* (= rom + t) ugyanabból az ismeretlen eredetű *rom-* töből ered, mint a *romlik* (uo.). — A *rongál* szavunkat a *ront* származékának tartja (uo.). — A *rombol* hovatartozása pedig eldöntetlen, vitatott: 1. vagy a *romlik*, *ront* családhoz tartozik, „ámde képzése nem világos”; 2. vagy pedig valamely szláv nyelvből származik (vö. *rqbiti* 'kivág, kiirt'), ám ez „valószínűtlen” (uo. *rombol* a.).

BÁRCZI GÉZA nézete a következő pontokban összegezhető:

- a) e szócsalád utolsó tagjának „rokoni kapcsolatai” labilis alapokon állnak;
- b) a *rongál* a *ront* származéka;
- c) a *romlik* és *ront* igék *rom-* töve megfejtésre vár.

A *rombol* ige eredetéről vallott nézeteket még egyszer megvizsgálta KNEZSA ISTVÁN A magyar nyelv szláv jövevényszavai című munkájában. Azt a nézetet fogadta el, amely szerint a *rombol* (N. *rompol*) 'dissecare, diffringere, dirumpere; zerhauen, zerbrechen, zerschlagen, ruinieren; szétvág, tördel, ront' valószínűleg a szláv *rqbiti* 'secare; schlagen' átvétele. Ismerkedjünk meg közelebbről okfejtésével: „A szlávból magyarázta már Leschka, SIEI 688, azonban sem Halász Nyr 10 : 246, sem Asbóth Nyr 30 : 222 nem fogadta el, hanem a magyar *ront*, *romlik* *rom-* tövéből magyarázta. E magyarázat gyengéje azonban, hogy a magyarban *-bol* képző nincs, tehát a szó nem lehet a *rom-* származéka. Ezért Mariánovics Nyr 39 : 251 újból visszatért a szláv magyarázathoz, rámutatva arra, hogy a magyar szó eredeti jelentése 'dissecare; vág' (vö. Pázmánynál: »mikor az okos ember egy állófát akar irtani, a gyökerét *rombolja*« NySz¹, vö. MA, PP, PPB, Tzs is), ami teljesen megegyezik a szláv szó jelentésével. Az egyeztetés egyetlen nehézsége, hogy a magyar szónak 'dirumpere; ruinieren' jelentése igen korán bukkan fel (1613-tól NySz, MA, PP, PPB, SzD, Tzs, CzF, stb., ma csak ebben a jelentésben él). Ez azonban érthető — jegyzi meg a szerző —, ha feltesszük, hogy a szó eredetileg az erdőirtás szakkifejezése volt, de onnan kikerülve a 'tönkretevés' jelentést vette föl (vö. pl. az *irt* ige jelentés fejlődését is). — A SzófSz azonban a fenti fejtegetés után is kételkedik a szó szláv eredetében” (uo. 731–732., a Kétes eredetű szavak fejezetében).

1. KNEZSA ISTVÁN némi változtatással idézi a NySz.-nek ezt a mondatát; vö.: „Mikor az okos erdős ember egy állófát ki akar irtani, gyökerét *rombolja*” (*ROMBOL* a.).

Ebben az idézetben a következő tényekre kell figyelmeznünk:

a) A *rombol* ige 'dirumpere; ruinieren' jelentésének (viszonylag) korai felbukása, majd uralomra jutása még nem teszi valószínűtlenné — nyomósabb ellenérv(ek) hiányában — szláv eredetét.

b) A szláv eredet mellett szól az is, hogy a *-bol*magyar képző nem lehet.

E szócsaládot — a *rombol* igén kívül — NYÍRI ANTAL neves nyelvtörténészünk vizsgálta meg tüzetesen A *romlik*, *rongál* és rokonai eredetéről című cikkében (Népr. és Nytud. 12: 47–52). NYÍRI ANTAL elsődleges feladatának tartja a (szerinte: **romtgál* > **rontgál* >) *rongál* tag jelentéstörténetének pontos felderítését és kiértékelését. Következzenek tehát a nyelvtörténeti jelentkezésük sorrendjében összeállított és egymással is szembesített legfontosabb adatok: „A NySz. első adata a *rongál*-ra — állapítja meg a szerző — 1516–1519-ből való. JordK 614 (RMNy. V.), Lukács XXIII, 40 (az eredeti helyesírás szerint): »Felelwen azert af mafodyk, *rongallya vala* hwtet, mondwan...« Ha ugyanazt a bibliai részt más nyelvmemlékeknek ezzel azonos helyeivel összevetjük, a következőket tapasztaljuk: 1466. MünchK. 83rb: »Félélüē ke a mafic meg poreit'a uala ötet möduā« ~ 1536. Pesthi, Új Test. 177: »Felelwen kegŷg az mafŷk meg feddŷ wala ewtet mondwan« ~ 1541. Sylvester, Új Test. 121–122: »Feleluin kedigleñ az mafik feddi vala ütet, ezt monduāñ « ~ 1626. Káldi: »Felelvén pedig a' mafik, feddi vala ötet, mondván ...« ~ Respondens autem alter increpabat eum, dicens ...” (uo. 48). Majd öt sorral lejjebb így folytatja: „Megfigyelhetjük, hogy a JordK. 'megfedd, megdorgál, megpirongat' jelentésben sűrűn használja a *rongál* szót” (uo.). Igen fontos NYÍRI ANTALnak a következő megállapítása is: „A 'dorgál, fedd, megfedd' fogalmának azonban nemcsak a JordK.-ben kifejezése a *rongál*, szélteben el volt terjedve a XVI. és XVII. században, mert a NySz. szerint ez az itt bemutatott jelentésben a DebrK.-ben, az ÉrdyK.-ben, Komjatinál és Pázmánynál is” (uo. 48).

A *rongál*-nak a második jelentése ('ver; fustigat') 1604-ben bukkan fel (uo. 48), a harmadik jelentés ('fokozatosan, apránként ront') pedig csak jó másfél évszázaddal később követi a másodikat (uo.). És most következik NYÍRI ANTAL cikkének egyetlen sebezhető része: „Ha már most a *rongál* szónak a magyar nyelvtörténet folyamán eddig fölmerült valamennyi jelentésváltozatát a jelentésfejlődések, törvényszerűségeinek szempontjából mérlegeljük, azt kell mondanunk, hogy a jelentésváltozások nem a jelentésváltozatok felmerülésének kronológiai sorrendje szerint folytak le” (uo. 49). Hanem — szerinte — valószínűleg így:

„1. 'hangjelenségtől
kísérve ver' | { | 2a. 'az ütés-verés stb. által elront, megrongál
konkrét tárgyat',
3. 'szervezetét, magát, vlki hitelét stb. rontja'
2b. 'szóval szid, dorgál, pirongat, rútól' (ez utób-
bira vö. Pázmány, NySz.). |
|--------------------------------------|---|--|

A mai magyar nyelvben — folytatja a szerző — csak a 2a és 3. jelentés van meg. Ha azonban ez így van, akkor a *rongál* hangutánzó eredetű” (uo. 49). — Az ember fejében akarva-akaratlanul fölmerül a kérdés: vajon milyen eredetű lehet a *rongál* igénk abban az esetben, ha a jelentésfejlődésnek abból az általánosabb törvénysze-

rűségéből indulunk ki, hogy a jelentésváltozatok többnyire a jelentésváltozások sorrendjében tűnnek elő. Nos, én emez általánosabb törvényszerűséget vettem figyelembe, s ez kedvező kilátást nyújtott egy másik — biztosabb — megoldás felfedezésére, illetőleg elfogadtatására.

Láttuk, hogy a *rongál* szavunknak (a TESz. szerint is) elsődleges, 'fedd, pirongat; taden, rügen | szid, gyaláz; beschimpfen, verunglimpfen' jelentése már a XVI. és XVII. században igen elterjedt volt. Szókincsünknek ez a kétségtelenül régi eleme alaki és jelentéstani tekintetben egyaránt kifogástalanul egyeztethető a szláv régi *rogati* igével, mely (denazalizált formában) ma is széles elterjedésű a szláv-ságban. Vö. orosz *pyzámь* 'szid, szidalmaz, gyaláz, ócsárol, lehord, becsmérle'; ukrán *позыамуся* (по-ругати-ся) 'kigúnyol, kinevet vkit, vmit; gúnyt űz vkiből, vmiből'; óorosz *pyzъ* fn. 'gúny, gúnyolódás', *pyzamu ся* 'kigúnyol, kinevet vkit, vmit; gúnyt űz vkiből, vmiből'; ószláv *rogъ* 'gúny, gúnyolódás, szitok, szidalmazás, becsmérle'; *rogati se* 'kigúnyol, kinevet vkit, vmit; gúnyt űz vkiből, vmiből'; ócsárol, lehord, becsmérle'; bolgár *ръгáя* 'szidom, gyalázom, ócsárolom, lehordom, becsmérlem'; szeb-horvát *pъz* (hímnem) ~ *pъza* (nőnem) 'gúny, gúnyolódás', *pъzamu ce*, *pъzám ce* 'kigúnyol, kinevet vkit, vmit; gúnyt űz vkiből, vmiből'; szlovén *rógati se*, *rógam se* 'kigúnyol, kifiguráz'; cseh *rouhati* 'Istent vagy Isten nevét durva, ocsmány szavakkal gyaláz, szidalmaz'; lengyel *urągac* (u-rągac) 'kigúnyol, kinevet; gúnyt űz vkből, vmiből'. — Eredeti szó, a *rogъ* 'gúny(olódás); csúfság; (gúnyos) megrovás, dorgálás, feddés' igei származéka. Vö. A.Г. Преображенский: Этимологический словарь русского языка. Том второй. Москва 1959, 211; Макс Фасмер: Этимологический словарь русского языка. Том III, Москва 1971, 512–513; Aleksander Brückner: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1970, 595; Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская: Краткий этимологический словарь русского языка. Москва 1961, 291; Dal² IV, 108).

A *rongál* szavunk 'fedd, pirongat; szid, gyaláz' → 'ver' jelentésfejlődése érthető: a megszégyenítést, dorgálást, gyalázást gyakran kísér(het)i testi fenytetés (is). Íme néhány régi példa ennek igazolására: 1636-ból (Pázm: Préd. 230): „Akár-melly kis dologból okot vészen, hogy feleségét, szolgáját *rútollya*, *rongállya*, *üstöközze*.” ~ (TörtT.² I. 394): „Mikes Benedek uram semmi vétek nélkül illetlenül asszonyomat *verte*, *rongálta*.” (NySz. II, 1455., *rongál* a.). Az 1754-ből adatolt '(fokozatosan, apránként) ront; koptat, pusztít' (harmadik) jelentésváltozat kialakulására hatottak minden bizonnyal a *ront* igeének már 1526 előtt jelentkező 'tör, összezúz', illetőleg az 1585-ben már létező 'tép, szaggat; koptat, elhasznál' (TESz. III, 438–439., *romlik* a.) jelentésváltozatai.

Látjuk tehát, hogy a *rongál* szavunk szláv származtatásának nincs sem jelentéstani, sem hangtani (vö. szl. *pr-q-d* > m. *por-on-d*, szl. *sl-q-ka* > m. *szal-on-ka*), sem pedig alaktani akadály (vö. szl. *činjati* > m. *csinál*, szl. *kopati* > m. *kapál*, szl. *zobati* > m. *zabál*).

De nem ilyen egyértelmű a *rombol* szavunk eredete. A TESz.-nek ugyanis az a véleménye, hogy ennek a szónak „az itt tárgyalt szócsaládtól [azaz a *romlik*, *ront*, *rongál* igeiktől; — M.S.] való elszakítása és külön szláv eredeztetése nem valószínű” (III, 439). Nyilvánvalóan a következők miatt: „A *rombol* az előbbieknél valószínűleg

későbbi alakulat, létrejöttét, illetve *képzőjének* (én húztam alá; — M.S.) alakját analógiás hatások irányíthatták; vö. *bömböl*, *dorombol* stb.” (uo.). Lehet, hogy a *romol* ige a *bömböl*, *dorombol* félék hatására vette fel a *rombol* alakot. Lehet, de nem biztos. Így tehát számolnunk kell a továbbiakban is a szláv eredet valószínűségével.

Meg kell mondanom, hogy a *rombol* szavunkkal kapcsolatban a *tő* és a *képző* viszonyát *másként* is értelmezhetjük. Nyelvünkben van ugyanis egy *b ~ mb ~ m* váltakozás, amely hangutánzó(-hangfestő) szavainkban jelentkezik. Vö. például:

- (B:) *göb*, *göbörcsös*, *göbe* 'koca', *gebe* 'hitvány ló', *gubacs*, *gubó* ~ (MB:) *gomb*, *gombolyag*, *gombóc*, *gömb*, *gömbölyű* ~ (M:) *göm* 'bog, göb', *gömös* 'bogos, göbös', *gümő*, *gomolyít*, *gomolyodik*, *gomolyog*, *gumó*;
 (B:) *dob* 'Trommel', *dobár* 'duzzadt, puffadt', *dobasz* (vö. *dobasz hasú* 'duzzadt, puffadt, tele hasú') ~ (MB:) *dumbéroz*, *dombéroz* 'zajosan, tobzódva mulatozik; tivornyázik' ~ (M:) *domó*, R. *dumó* 'gyürke';
 (B:) *tobzódik* 'dorbézol' ~ (MB:) *tombol* 'vigad, dorbézol' ~ (M:) *tom* 'lakoma, vendégség'. (L. ezeket: Mokány: NyelvtudÉrt. 105: 18.)

Ugyanígy:

- (B:) *robog* 'dübörög, döng', *robolódás* 'robaj, zaj', *robaj* ~ (MB:) *rombol* ~ (M:) *romol*, *romlik*, R. *romt* (< *ront*).

A *robog*, *robolódás*, *robaj* szintén hangutánzó eredetű szócsalád (TESz. III, 427). Csak tüzetesebb vizsgálat dönthetné el, hogy a *rombol* és a *romol*; *romlik*, *romt*, *ront* etimológiailag is összefügg vele. A TESz. ilyen rokoni kapcsolat meglétét fel sem veti.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk: a régi — és minden bizonnyal hangutánzó eredetű (ennek igazolását l. NYÍRI Antal fent nevezett cikkének 5. és 6. pontjában) — **rom-* töből származtatott *romlik* (R. *romol*) ~ *ront* / < *romt* / családjában ma alaki és jelentéstani alapon egyaránt szervesen illeszkedik két másik forma: a minden bizonnyal szláv eredetű *rongál* és a vitatott (ősi vagy szláv) származású *rombol*. A *rombol* igét — szláv eredete esetén — a régebbi 'vág', a *rongál*-t pedig a korábbi 'ver' jelentésének közelsége folytán vonzotta magához az ősi igepár.

О ЛОЖНОМ ЧЛЕНЕ ВЕНГЕРСКОГО ИЗОСЕМАНТИЧЕСКОГО РЯДА ROMLIK, RONT, RONGÁL И ROMBOL

Шандор Мокány

В связи с гипотезой о генетической общности венгерских глаголов *romlik*, *ront*, *rongál* и *rombol* в статье встает вопрос о происхождении двух последних.

Венгерское *rongál* 'поричать, хулить, (об)ругать, поносить, осрамить' рассматривается автором как славянское заимствование (где *rogati* образовано с помощью суффикса *-ati* от *rogъ* 'насмешка, издевательство').

Второй из рассматриваемых слов — *rombol* 'резать, рубить' — считается автором спорным (исконно венгерским или славянским) по происхождению.